

Posudek oponenta disertační práce Nicol Svárovské

„Člověk bez paměti: Dílo Maxe Picarda v aktuálních myšlenkových a literárních kontextech“

předkládané v roce 2021 na Ústavu české literatury a komparatistiky

I. Stručná charakteristika práce

S volbou tématu – vyložit a aktualizovat dílo německo-švýcarského myslitele, spisovatele a lékaře Maxe Picarda – se před autorkou práce Nicol Svárovskou objevil cíl vytáhnout z pozapomnění svébytné a svérázné intelektuální dílo. Pro doktorandku to znamenalo nejen uchopit a vyložit je v relevantních filosofických a literárních souvislostech, ale rovněž vystihnout jeho aktuální rysy a dát mu nový a aktuální význam, ve vlastním smyslu je domyslet, současně však také (a to by nemělo být opomenuto) propůjčit mnoha Picardovým textům vlastní znění v českém překladu. To, co neplatí pro německý, francouzský nebo anglojazyčný prostor (jak dokládá také doktorandkou zpracovaná sekundární literatura), je faktem v českém kontextu: totiž, že Picardovo dílo je zde reflektováno minimálně. Poprvé se objevil překlad Picardovy práce ve 45. „kursu“ Josefa Floriana ve Staré Říši na Moravě, a to záhy (čtyři roky) po originálním vydání, v roce 1938, – šlo o knihu *Útěk před Bohem* – v překladu Zdeňka Řezníčka. (Kniha se tak objevila dříve v češtině než např. ve francouzštině nebo angličtině.) Pod názvem *Člověk na útěku* vyšla pak práce v roce 1970 (nakl. Vyšehrad, přel. L. Jehlička) a znovu pak v Dauphinu v roce 2016 (přel. M. Příbyl). Známa úvaha *Hitler v nás* byla poprvé publikována v roce 1948 (v Jehličkově překladu) a pak 1996 (přel. Václav A. Černý). S Picardovým myšlením pracuje u nás několik úvah (dva články v Akordu v roce 1939, o dvě dekády později doslov Ladislava Jehličky, recenze z roku 1989 a studie z roku 2020, jejichž autorem je vedoucí disertační práce Josef Vojvodík), celkem čtyři autoři či pět za osm desetiletí, a tím je důkladnější česká reflexe Maxe Picarda vyřízena. Nicol Svárovská tak v jistém smyslu navazuje na určitou florianovskou a „podivínskou“ linii. Základní otázka je: Jaký smysl má tohoto „podivného“ myslitele – charakterizovatelného jako „diagnostika“ 20. století a moderny – vytahovat ze zapomnění? A podařilo se Nicol Svárovské jeho dílo adekvátně (tedy i kriticky) uchopit, jakož i aktualizovat?

II. Stručné celkové zhodnocení práce

Řekněme rovnou, že se Nicol Svárovské podařilo ukázat, že právě Picardova svéráznost může být analýze dnešní situace adekvátní a skýtat potřebnou a dnes chybějící perspektivu – např. vyhoceným, ale právě tím na dřeň jdoucím zdůvodněním problému diskontinuity nebo problému „slovního šumu“. Její práce podle mého názoru ve zmíněných klíčových aspektech uspěla skvěle, a to přesto (či možná právě proto), že myslí spíše s *Picardem* než proti němu (a to i tehdy, když aplikuje jeho myšlení na vzdálenější kontexty, jako je zhoubná role sociálních sítí v rozdmýchávání etnické a náboženské nenávisti v současném Myanmaru), a také přesto (či spíše právě proto), že pro svůj výklad nevolí formát „život a dílo“ Maxe Picarda (i to by se jako možnost nabízelo), nýbrž se soustředí na kontextualizaci filosofickou, kulturněfilosofickou, kulturněhistorickou a také literárně-interpretaci.

III. Podrobné zhodnocení práce a jejích jednotlivých aspektů

Tato kontextualizace má tedy několik podob. Je jí zaprvé kontextualizace klíčových Picardových témat a konceptů vůči výrazným, více či méně paralelním (i kontrastním) filosofickým koncepcím, v rámci příslušné filosofické a kulturněfilosofické problematiky: pojetí techniky u Martina Heideggera, odlišný

přístup k řeči u Heideggera, „augustinovské“ pojetí paměti a času, propojení „fenomenologického přístupu a orientace na věčnost“ u Augustina i Picarda, pojetí totality a zla u Hannah Arendt, platónské pojetí jeskyně a vnějšku, které u Picarda vysvětluje nacismus jako „zpětný sestup do jeskyně“ – bunkru, podzemí, sklepa, domácnosti či veřejného prostranství pomyslně „zadrátovaného“ rozhlasem, Foucaultovo pojetí různých režimů dozoru a disciplinace („model moru“ a „model lepry“) ve vztahu k akustickému oslepení člověka v nacistickém Německu, dialektika vzpomínky a zapomnění, historie a paměti u Pierra Nory, vztah historického a nehistorického u Friedricha Nietzscheho atd. V konfrontacích souvisejících témat vystupuje Picard jako osobitý myslitel s intuitivní schopností vystihnout v charakteristickém „diagnostickém“ či „obžalobném“ výrazu to podstatné z transformací moderního věku, 20. století a zkušenosti dvou světových válek, holokaustu a hrozby atomové anihilace světa (kterou již natrvalo nelze „odvolat“). Z druhého jsou Picardovy práce a myšlenky konfrontovány se souvisejícím výkladem rozvedeným v kulturněhistorických, mediálněhistorických a politickofilosofických pracích, jako je např. výklad role rozhlasu a akustiky války v nacistickém Německu (práce Carolyn Birdsall z roku 2012) nebo různá pojetí „fenoménu Eichmann“ u Hannah Arendt a Bettiny Stangneth. Právě umná rekapitulace diskuse o Eichmannovi a její velmi hezké obohacení o Picardovo pojetí diskontinuitního člověka a myšlenku „Hitlera v nás“, kdy autorka rovněž využívá svou interpretaci románu *Laskavé bohyně* (2006, česky 2010) francouzsky píšícího spisovatele Jonathana Littella a přichází s konceptem *nekomfortní identifikace s pachatelem*, považují za vrchol práce. Využití Picardova filosoficky „psychodiagnostického“ a dialektického myšlení, s překvapivými obraty mezi pasivním a aktivním, subjektem a objektem, pamětí a zapomením, jako výkladové matrice několika literárních textů, uměleckých projektů (a politických narativů) – vedle *Laskavých bohyní* také Kafkova povídka *V kárném táboře*, anti-pomníkové hnutí v Německu (Jochen Gerz, Esther Shalev-Gerz ad.), kritika rakouského „zakladatelského mýtu“ ve vídeňském pomníku Alfreda Hrdlicky – je dalším způsobem kontextualizace a velkým přínosem předložené práce. Stále znovu a myslím zcela správně se výklad vrací k originálnímu základu Picardova myšlení, tj. vztahu mezi tichem a slovem, vystávání řeči z ticha a její zanikání v tichu, které má obdobu v lidské existenci, respektive naopak které lidské existenci dává její základní rozměr a které je také matricí, na jejímž základě je diagnostiku atomizovaného světa a člověka podle Picarda nutné učinit.

Zejména využití mediálněkritického ostnu Picardových textů k charakterizaci komunikace na sociálních sítích a v internetových diskusích a také tvorbě některých forem současné umělé inteligence (tedy možná i určité zaostření Picardovy kritiky na vybrané komunikační fenomény současnosti) se mi osobně jeví jako potenciálně velmi produktivní, i z hlediska antropologie komunikace (či mediální antropologie). Podobným směrem vykročila Nicol Svárovská v částech I. IV a III. V–VI. Současně by mohlo být předmětem diskuse, zda se Picardova koncepce „zaostření“ (naznačenému výše) zásadně nevzpírá. V kontextu mediálního myšlení stojí za pozornost a případnou další diskusi několik bodů: Picard jako by předjímal některé základní myšlenky mediálního uvažování, například když o technicko-mediální aparatuře píše, „Důležité je ... to, že se řadí; co se řadí, je lhostejné“, což má obdobu ve slavném McLuhanově „medium is the message“. Na druhé straně je zde určitá mediální naivita, např. obrazová a akustická medialita jako by již měly předurčeny určité aprioriní hodnoty; ty se však mohou s mediálním vývojem měnit (mj. proto může dnes působit jeho kritika rozhlasu *jako média* přepjatě). Nabízí se také další možná srovnání a korekce, např. srovnání s pozdější kritikou digitálního obrazu (kupř. Hans Belting) nebo v kontextu sociálních sítí a využívání člověka jako zdroje konceptu „surveillance capitalism“, kapitalismu dozoru, harvardské ekonomky a sociální psycholožky Shoshany Zuboff.

Formální, argumentační a bibliografická stránky práce jsou nadprůměrné, obsah je logicky strukturován, vede od koncepčních základů k interpretacím (a zpět), vhodně se rozvíjí mezi

přehledným úvodem i závěrem a zachovává též vcelku jasnou hranici mezi vlastní argumentací, Picardovým myšlením a dikcí (množství poznámek pod čarou ukotvuje text v Picardových pracích a orientuje čtenáře vzhledem k nim) a paralelními tématy rozvíjenými v odlišných kontextech, rovněž jasně vymezených. Opět je třeba vyzdvihnout velmi kultivované překlady působivého Picardova jazykového gesta. Jazyková redakce by odhalila několik oblíbených obrátů, které působí poněkud nepřírozně (a v případné publikované podobě by je bylo dobré odstranit; např. „odstínit něco od něčeho“ znamená „odlišit jemným rozdílem“, někdy je však řeč o dosti podstatných diferencích; snad až příliš často se opakují slova a obraty jako „rozehrávat“ a „nechat vystoupit na pozadí“ a možná ještě několik dalších).

Dílčí námitce se vystavuje teze o umělé inteligenci jako něčem, co má zdroj v kódu. V případě dnes nejúspěšnější formy AI, tzv. neuronových sítí, používaných v lékařské diagnostice, algoritmech distribuujících obsah na sociálních sítích, autonomních automobilech, klasifikaci obrazů, překladu nebo také při tvorbě umělé poezie a textů, není postavena v první řadě na technickém kódu (kde by existoval předurčený protokol adekvace výrazu a obsahu), nýbrž na způsobu manipulace s daty (datasetem), autonomním procesu učení, který nevychází z žádného apriorního matematicko-logického modelu. Skutečnost jako by v tomto případě předčila dokonce i nejčernější Picardovy představy!

IV. Dotazy k obhajobě

Jak by bylo možné zhodnotit určitý paradox Picardova odkazu spočívající v tom, že vystupuje jako kritik moderního umění a moderní literatury, a přesto takoví „experimentální“ autoři jako Franz Kafka mohou být (právem) vnímáni jako jeho spřízněnci? Není Picardovo pojetí „slovního šumu“, kam patří vše od Joycova románu a neautentickou básnickou řeč přes rozhlasové projevy a nebásnickou řeč po uměle generované texty, příliš široké? Jde snad i u Picarda již o určitou sebeanihilační tendenci moderny?

V případě Kafkovy povídky je rozvíjena velmi osvěžující interpretace, která se vyhýbá obvyklým interpretačním dichotomiím mezi „somasochistickým“ čtením a „postkoloniálním“ čtením a jejíž klíč je v identifikaci s pachatelem. Přesto by bylo možné namítnout, že Kafkova povídka V kárném táboře je eticky ještě ambivalentnější, když ponechává otevřenu možnost, že „okamžik osvícení“, jímž je zakončeno mučení člověka, je autentickou „mystickou“ či „kvazimystickou“ zkušeností; nelze to vyloučit, jisté je jen, že před očima cestovatele (a čtenáře) aparát selhal; navíc voják jako původně zamýšlená, avšak osvobozená oběť uvažuje v primitivních kategoriích pomsty (to zamezuje etické identifikaci s obětí *jako obětí*). Co by připuštění možnosti autentického „osvícení“ v bolesti – aparát je ostatně nástrojem psaní, i to naznačuje v nějakém smyslu „somasochistický“ subtext, Kafka byl ostatně čtenářem Mirbeauovy *Zahrady muk* nebo von Sacher-Masocha – znamenalo pro ono politické čtení, které je v poslední kapitole disertace rozvíjeno?

V. Závěr

Práce Nicol Svárovské je originálním výkladem osobitého díla Maxe Picarda, zdařile je situuje v odpovídajících filosofických, kulturně- a politickofilosofických a kulturněhistorických kontextech, extrahuje z něj přesvědčivou literárně-interpretací matrici a ukazuje, že právě to, co se možná jeví na první pohled jako anachronické, hyperbolické nebo přepjaté může být uchopeno jako překvapivě funkční interpretační klíč k několika podstatným neuralgickým bodům současného světa a člověka, s nimiž se dnes potýkáme, ať už je to znehodnocení slova a role technických médií, roztržité vzpomínky a její patologická kompenzace nebo význam překročení tabu identifikace s pachatelem.

Práce navíc suverénně pracuje se sekundární literaturou a současně přináší vynikající překlady vybraných pasáží z Picardova díla.

Předloženou disertační práci klasifikuji (předběžně) hodnocením *prospěla*.

V Praze dne 26. 1. 2022

Mgr. Richard Müller, Ph.D.